

בתפקידו כיועץ לבית הספר ברוואלד, וכמורה לפיקוח בעבודה סוציאלית הותיר חותם בל יימחה על הצוות ועל התלמידים. התעניינותו הבלתי נלאית במקצועו הובילה אותו לחנוך פרויקטים ותוכניות רבים בברוואלד ובבתי ספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטאות אחרות.

עוד שנים רבות ימשיך ג'וינט-ישראל לקצור את הפירות המניבים של הזרעים שטמן. הסגל, שהקים ושעזר לאמן אותו, האנשים, שאותם בחר להפיח חיים בתוכניות הרבות - תוכניות שבעיצובם נטל חלק פעיל על מנת שייחפכו לשירותים חיוניים ומתפקדים - כל אלה ימשיכו לפרוח ולשגשג, ולמלא את ייעודם, ובכך יהוו לו מצבה חיה.

השפעתו תהיה תמיד ניכרת בתנועת המתנ"סים, שהוא היה מיוזמיה וממקימיה ושבוזכותו שגשגה והתפתחה, ורוחו עוד תמשיך לפעם בתוכנית על שם ד"ר יוסף י. שוורץ, וכך בהנהגתו שהנהיג את אש"ל - האגודה לתכנון ולפיתוח שירותים למען הזקן בישראל. לא במהרה יימחה רושמו מחינוכם ומאימונם של העובדים הסוציאליים, בזכות תרומתו לפיתוח תוכניות הלימודים, ובזכות פעילותו החינוכית בכיתת הלימודים.

אפילו בימי מחלתו הקודרים ביותר לא חדל לשאת בעול על מנת להבטיח שישראל תהיה מקום טוב יותר לגור בה. חייהם של אלפי אנשים, שמעולם אף לא הכירו את ארני, הופרו והועשרו כתוצאה ממאמציו הבלתי נדלים.

יהי זכרו ברוך, וימשיך לשמש כמאור לממשיכים בדרכו.

ה ק ד מ ה

אני שמח מאד להודמנות שניתנת לנו לפרסם את החוברת הראשונה בסדרה של הרצאות הזכרון השנתיות על שם ד"ר ארנולף מ. פינס. סדרת הרצאות זכרון זו נוסדה ע"י הג'וינט בישראל והוכרו עליה בפברואר 1979, ביום השנה הראשון לפטירתו של ד"ר ארנולף מ. פינס בדרך של הקמת קרן בבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד ב-אוניברסיטה העברית בירושלים. פירות קרן זו ישמשו לקיום הרצאות הזכרון בנושא חנוך והדרכה בעבודה סוציאלית.

הקרן הנושאת את שמו של ד"ר פינס המנחה תאפשר גם לבית הספר להזמין מדי שנה איש בולט מהקהילה העוסקת בחנוך, בהוראה, במינהל ובמחקר בתחומים השונים של העבודה הסוציאלית בעולם ובארץ לכהן כעמית אורח בבית הספר ולהרים תרומה לקדום החנוך בתחומי ההדרכה והפיקוח בעבודה הסוציאלית בישראל. האורח הראשון של קרן פינס היה פרופ' ארנולד גורין, מחנך דגול בעבודה סוציאלית בארה"ב מאוני-ברסיטת ברנדייס. ההרצאה שלו שהיתה ראשונה בסידרה ניתנה ביום 18 לפברואר 1980, יום השנה השני לפטירתו של ד"ר פינס. הרצאתו של פרופ' גורין מובאת בחוברת זו.

ראוי להדגיש כאן שבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד אסיר תודה לחבריו ומוקיריו הרבים של ד"ר פינס שהודות למאמציהם התאפשרה הקמת הקרן וציון שמו באמצעות הרצאות זכרון שנתיות אלה. נדיבות הלב שבאה לביטוי בדרך זו מזכירה לנו את המורשה של ד"ר פינס המנוח שהשתקפה לאורך חייו בתחושת המחויבות שלו להושיט עזרה לזולת ולעשות את מקצוע העבודה הסוציאלית לכלי יעיל להושיט עזרה כזו. אנו משוכנעים לכן שקרן פינס ופעולותיה אכן תשמש נר זכרון נאות לזכרו של ד"ר פינס וגם נר לרגליהם של העובדים הסוציאליים ולעובדי מרכזים קהילתיים בישראל ותלווה אותם בעבודתם המקצועית.

פרופ' אברהם דורון
מנהל ביה"ס

כבוד רב הוא לי ונסיון אישי מרגש להופיע כאורח הראשון מטעם הקרן ע"ש ארנולף מ. פינס ולהשמיע את ההרצאה השנתית לזכרו. אלה מאיתנו שהכירו, אהבו והעריצו את ארני פינס, אינם יכולים שלא לחוש שוב כאב ושכול - אותן תחושות שבאו עלינו בעת שהלך לעולמו לפני כשנתיים.

בזכרוני, קשה לי לחשוב על אדם שחדר לתחומים כה רבים ואשר במהלך עבודתו קיים קשרים עם אנשים כה רבים. משך הזמן הקצר שאני שווה כאן קיימתי שיחות רבות אודות ארני פינס והישגיו הרבים בשנים המועטות בהן חי בישראל, שלא נפלו מהישגיו בארה"ב, עת היתה לי הזכות לשתף עימו פעולה במספר תחומים. פירות עבודתו נמצאים עמנו, כפי שגם נשארו התיזכורות הכואבות לגבי כל אותם דברים רבים שרצה ויכול היה עוד לעשות. ההתרשמות המעמיקה ביותר, שאני נושא עמי, הינה ממספר שיחות שהיו לי עם אנשים שקיבלו החלטות מכריעות לגבי הקריירה המקצועית שלהם על בסיס התוכניות שפיתחו במשותף עם ארני פינס. אנשים אלה סיפרו כיצד השתנה מהלך חייהם בהשפעתו, כפי שהושפעו גם בשל מותו. חלק מתוכניותיהם המשותפות לא הושג, לצערנו, מכיוון שהלך מאיתנו. אך אנו כאן, ממשיכים לפעול בדרך יוזמתו היצירתית, ומנסים במיטב יכולתנו להמשיך את מפעלו. אני אומר זאת מכיוון שאני מהווה חלק מחבורה זאת, ובעת ביקורי כאן חשתי כי רוחו מלווה אותנו.

להרצאת זיכרון זאת בחרתי בנושא הקרוב מאד לעבודתו ולמחשבתו של ארני פינס, שהיה - מבחינות רבות - המקצועי שבין אנשי המקצוע. הוא היה עובד סוציאלי ומחנך באותה עת. הוא גילה עניין רב בשיפור העשייה המקצועית, הן באמצעות פיתוח ידע והן ע"י שיפור הכשרתם של אנשי המעשה. הוא היה מודע לבעיות ולקשיים הרבים הטמונים בתחום זה, אך למרות זאת התמיד במאמצים להשגת התקדמות. לכן, נראה לי מתאים, בהזדמנות זו, להתבונן פעם נוספת בכמה מהשאלות אודות המקצועיות, העבודה המעשית והכוונות החברתיות המצדיקות את עבודתם של העובדים המקצועיים. אלה אינן שאלות חדשות, וגם איני יכול להבטיח מחשבות חדשות לגביהן, אך אנסה להציע כמה הרהורים המבוססים על נסיון העבר הקרוב וההווה; הן מתחום העבודה המעשית והן מתחום החינוך לעבודה מעשית.

דברי יהיו מבוססים, כמובן, בראש ובראשונה על הנסיון האמריקאי המוכר לי יותר מכל. אך אפתח במספר הערות לגבי המצב בישראל, מנקודת ראותו של אורה.

* הרצאה שנתית לזכרו של ארנולף מ. פינס, ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלי, האוניברסיטה העברית בירושלים, א' באדר תש"ס, 18 בפברואר 1980.

כאורה הבא מארצות הברית, הופתעתי לראות כי בישראל קיימת כיום תסיסה הדומה מבחינות רבות למה שהתרחש בארצות הברית לפני כתרסר שנים. אני מתפתה להזהיר את ידידי הישראלים בפני הסכנות הפוטנציאליות הצפויות להם ע"י הגל של יועצים אמריקאים העשויים להתייחס לארועים השוטפים כאילו אינם אלא הקרנה חוזרת של סרט ישן בטלוויזיה. אופן הדיבור, הלבוש וההרגלים יראו להם מעט מיושנים ויעוררו חיבה ונוסטאלגיה. ניתן לצפות לשתי תגובות: האחת הינה "ניסינו הכל ולא הצלחנו; ואם כך, מדוע אתם הישראלים מתעקשים לחזור על שגיאותנו?" ומנגד ניצבים הקיצוניים המודקנים והמאוכזבים של שנות השישים, שיראו בישראל את התקווה האחרונה לשינוי העולם, ויאיצו בכך לכבוש את טהנות הרוח שהביסו אותם עצמם. כפי שכתב סול בלו בספרו "לירושלים ובחזרה": ישראל היא המקום ממנו מצפה העולם להיות דוגמא בהגנה על תודעתו המוסרית. ומה מתאים לכך יותר מאשר תחום הריפורמה החברתית רדיקלית?

ישראל, בכל שלב ושלב מימיה הקצרים, היוותה תערובת של הישגים גדולים ובעיות חמורות. התקופה הנוכחית אינה, כמובן, יוצאת דופן. הבעיות הניצבות בפני השרותים החברתיים ואנשי המקצוע העובדים בהם, שלא לדבר על האנשים התלויים בהם, יהיו חמורות ביותר בתנאי המדיניות הכלכלית החדשה. למרות זאת, קיימת תחושת תקווה לגבי האפשרויות לשינוי. התפתחויות כמו מרכזים קהילתיים והפרוייקט לשיקום שכונות המצוקה, למרות כל מגבלותיהן, הגבירו את הסיכויים להקדשת תשומת לב רבה יותר לצרכים חברתיים שהזנחנו זמן רב. באותה עת נעשים מאמצים ממשיים להרחבת בסיס ההשתתפות של חברי הקהילות בתוכניות חברתיות ואולי גם בתהליך קבלת החלטות פוליטיות. אני משמיע הערות אלה במישנה זהירות. קל מאוד למצוא סיבות לספקנות ואף לציניות, ורגשות כאלה הינם חלק מהלך הרוח השורר בישראל. ברור כי לא שוררת בארץ תחושת התעלות לגבי הצפוי מהעתיד הקרוב. עם זאת, פגשתי עובדים מסורים בשדה, המתמסרים בסבלנות ובהתמדה לטיפול אותן התפתחויות העשויות לסייע לאנשים אותם הם משרתים בהבעת צרכיהם וציפיותיהם ובהגברת האמון בכוחם בהתמודדות עם הבעיות החברתיות.

תסיסה זו, של ניצני תמורה, מעוררת כאן (כפי שגרמה לנו בארה"ב לפני כעשור) שאלות המתייחסות לתפקידו ולאחריותו של העובד המקצועי. בתקופה בה היחסים משתנים במערכת הדפוסים הממוסדים, הופכים יחסי איש מקצוע ולקוח, לקוח וחברה ואיש מקצוע, לאתגרים ולנושא לבחינה מחדש. בישראל, כיום כמו בארצות הברית באמצע ובסוף שנות השישים, אנשי המקצוע מעלים שאלות אודות תפקידם - הן לגבי הסיוע לפונים מסויימים והן לגבי העזרה להשגת שיפורים דרושים בקהילה ובחברה.

כוונתי בדיוני לאנשי המקצועות החופשיים (פרופסיה) המכונים, בדרך כלל, עובדים סוציאליים, אם כי לא כולם קיבלו למעשה הכשרה פורמאלית בבית-ספר לעבודה סוציאלית. אנשים אלה אחראים לאספקת מיגוון של שרותי "אנוש" או שרותים "חברתיים" לקבוצות אוכלוסייה פגיעות, שלגביהן יש לחברה מחויבות כלשהי, בדרך כלל באמצעות רשויות ציבוריות. הקבוצות המקבלות השירותים כוללות משפחות וילדים, קשישים, מוגבלים, חולים בגוף ובנפש ומפגרים. השירותים מסופקים בבית, במרפאות ובסוכנויות קהילתיות, בבתי חולים ובמוסדות. שירותים מסויימים מוצעים לפרטים כבודדים, אחרים מסופקים באמצעות קבוצות וארגונים. ישנם שירותים המכוונים לשכונות או לקהילות שלמות. כתוצאה משפע טווח התפקידים, שואפים עובדים סוציאליים, משך עשרות בשנים, להגדיר עצמם כמקצוע חופשי (פרופסיה) ייחודי. אולם בתנאים של תמורה חברתית מואצת, כבימינו, הגדרות מוערכות ומנוסחות מהדש. הדבר נכון גם לגבי מקצועות חופשיים אחרים. לתסיסה בשירותים החברתיים יש מקבילות בתחומי הבריאות, החינוך ועוד.

מאפייני מקצועות חופשיים (פרופסיות)

קיימת ספרות עניפה בנושא הסוציולוגיה של המקצועות החופשיים (פרופסיות) כמו כיצד להגדיר מקצועות חופשיים, מהם מאפייניהם ומהו תהליך ההתפתחות ממשלח יד למקצוע חופשי. מוסכם כי המאפיינים המזהים מקצוע חופשי כוללים: שליטה במאגר מידע בעל תוכן נבחר שאינו נחלת חלקם של אחרים ושעשוי להועיל לפתרון צרכים חברתיים; מחוייבות מצד העובדים המעשיים במקצוע ליעוד של מתן שירות; יפוי כח לאיש המקצוע ליישם את כישוריו הלכה למעשה, וכן חופש פעולה, או מידה של עצמאות, בעבודתו המעשית, פרט לפיקוח של חבריו למקצוע החופשי. ניתן להוסיף פריטים נוספים כמו קובץ כללי. אתיקה ומלכנה מאורגן שבאמצעותו ניתן לבטא את השקפות המקצוע לגייס עובדים ולקבוע את תקני העבודה המעשית.

מהאמור לעיל ברור שרק מספר מועט של מקצועות חופשיים עונים לכל הקריטריונים שהוצעו. הוקרי המקצועות החופשיים, הגיעו לכן, להכרה שיעיל יותר לדבר במונחי תהליך של התמקצעות (פרופסיונאליזציה) או מידת התמקצעות, ולהשוות מקצועות או משלחי יד בהתייחס לרכיבים מסויימים בתהליך זה. השוואה כזאת עשויה להאיר נושא בעייתי אחד או אחר. עבודתו המדעית הידועה של עיצוני על מה שהוא מכנה "מקצועות חופשיים למחצה" רלוואנטית בהקשר זה. במחקר הנדון, קובצו יחד עובדים סוציאליים, אחיות ומורים כ"מקצועות חופשיים חדשים" אשר להם "הכשרה מקצועית קצרה יותר, מעמדם מוכר פחות, זכותם לתקשורת חסויה פחות מבוססת, קיים פחות הצבר ידע ויש להם מידה פחותה של פיקוח או בקרה חברתית בהשוואה למקצועות חופשיים מובהקים"¹.

מעבר לשאלה האם המקצועות בקבוצות אלה הם מקצועות חופשיים אם לאו, או באיזו מידה הם מקצועות חופשיים, יש חשיבות רבה יותר לצורך להגדיר את המאפיינים המיוחדים של עבודתם. לכל שלש הקבוצות שעיצוני חקר יש תכונות אחדות משותפות. החשובה מכולן היא, כנראה, שהעבודה המעשית - תהא מקצועית או מקצועית למחצה - מתבצעת, במסגרת ארגון (להוציא יוצאים מן הכלל). זה הבדל משמעותי בהשוואה לדרגם האידיאלי של המקצועות החופשיים, דגם המבוסס על היחסים שבין העובד ללקוח.

הסוגייה שמעורר מצב זה אינה, בראש ובראשונה, קונפליקט התפקיד של העובד הסוציאלי האינדיבידואלי. למעשה, מחקרים הראו, די בעקביות, כי עובדים סוציאליים נוטים להזדהות עם הארגונים בהם הם עובדים יותר מאשר עם המקצוע, וכי הם מגלים מידה פחותה של קונפליקט מן המצופה לפי הגישות התיאורטיות⁶. מתברר כי המקצוע כיישות, מזוהה עם מערכות שירות בעייתיות ביותר, בהן ייצוג מיוערי כלבד והשפעתו מבוטלת; או במיסגרות בעייתיות פחות שבהם השפעתו על מדיניות מוגבלת בשל העובדה כי המקצוע מישני למקצוע דומיננטי אחר. העובד הסוציאלי סופג את האשם לכשלונותיהם של השירותים הבעייתיים בעוד שהוא זוכה למידה מועטה של תהילה מזו שזוכים לה הישיגיהם של אלה שהציבור אוהד אותם יותר.

מדוע כל זה חשוב? יש בכך, כמובן, חשיבות מבחינת המעמד והשאיפות של אנשי המקצוע. אולם, ישנה גם משמעות חברתית רחבה יותר. מכיוון שעבודה סוציאלית הוא מקצוע המגלה מחוייבות להענות לצרכי אנוש מסויימים, המזוהים בדרך כלל ע"י מוסדות חברתיים אחרים, הרי אי יכולתו של המקצוע להפעיל השפעה על שירותי אנוש, מהווה את אחד הגורמים הניצבים בדרך לתגובה חברתית הולמת יותר לצרכים אלה.

תגובות אלטרנטיביות לדילמות מקצועיות

יש מספר דרכים להתמודדות של אנשי המקצועות החופשיים עם הסתי-רות שבין אחריותם התיאורטית לשירותים חברתיים, והמציאות בה חסרה להם שליטה במדיניות ובתוכניות הקובעים את התנאים לעבודה מעשית.

דרך אחת היא להתרחק לגמרי מהמסגרת הביורוקרטית הארגונית ולעסוק בפראקטיקה פרטית. אף על פי שעבודה מעשית פרטית מהווה עדיין בארצות-הברית רק חלק קטן מסך כל הפעילות המקצועית בתחום העבודה הסוציאלית, הרי חלק זה גדל והולך. מה שחשוב יותר היא המגמה של אחדים מאנשי המקצוע בעלי ההכשרה הרבה ביותר לנוע בכיוון זה. בתגובה להרחבת אמות המידה לגבי המעמד המקצועי ולכלול

עובדים סוציאליים בעלי תואר ראשון, ולאוו דווקא תואר שני (זהו המצב בארצות-הברית מאז 1970), החל מספר רב של עובדים סוציאליים בעלי הכשרה מעמיקה, ועובדים סוציאליים קליניים בעלי נסיון, להתארגן במסגרת ההתאגדות המקצועית. הם מפרסמים עתה כתב עת משלהם ועומדים בראש המאבק להכרה רשמית ולקבלת רישוי.

המגרת בפראקטיקה פרטית, כדגם כללי לשירותים חברתיים, אינה בכך שיש בה פסול מוסרי או שהיא מזניחה, בהכרח, את העניים שלגבם ניתן לפתור את בעיית התשלום ע"י סיוע ממשלתי, אלא בהיותה מוגבלת מבחינת הסוגים והמיוגון של שירותים שביכולתם להציע. זהו דגם המותאם כהלכה ליעוץ אינדיבידואלי או משפחתי או לפסיכותראפיה. אולם קשה מאוד לעוסקים בפראקטיקה פרטית לגייס את ההטבות הכספיות, שירותי סיעוד ביתיים, טיפול קבוצתי ושאר אמצעי סיוע מאורגן ודרושים לילדים, למשפחות או לקשישים ובודדים במצוקה. היו מספר דוגמאות לפראקטיקה פרטית בתחום כמו יעוץ לקשישים, כולל איתור בתי אומנה ופיקוח עליהם, אולם אלה מקרים נדירים. דומה שבקרב העוסקים בפראקטיקה פרטית אין דחף רציני להתרכז במתן שירותים ממשיים וכן לא קיימים מנגנוני מימון יעילים לשלם תמורתם.

מחקרים רבים התמקדו בעימות שבין נורמות הביורוקרטיה והמקצועיות, בין הצורך בעצמאות של איש המקצוע החופשי לבין צורך הביורוקרטיה בפיקוח השליטה באמצעות כללים. כאשר מדובר בשירותי אנוש, קיים היבט מיוחד מטריד - בתחום השתלטותן של ביורוקרטיות - והוא כי הארגונים אינם בשליטת הלקוחות אלא בידי קבוצות אחרות העלולות להיות לגמרי בלתי מזוהות עם לקוחות, ולעתים אפילו עוינות כלפיהם. דבר זה נכון במיוחד כאשר הלקוחות לא באו אליכם מתוך בחירתם החופשית אלא עפ"י דרישות החוק. אין זה, למשל, מקרה כי אחד המאמרים הקלאסיים על קונפליקט התפקיד של עובדים מקצועיים במסגרת ביורוקרטיה נכתב אודות קציני מבחן⁽²⁾, בתי-סוהר, בתי חולים לחולי נפש, שירותי הגנה לילדים, ויש שיאמרו גם בבתי ספר ציבוריים, כל אלה הן דוגמאות למסגרות ביורוקרטיות בהן יש לאנשי המקצועות החופשיים יפוי כח מצד נותן חסות סמכותי לספק שירותים לאנשים שלא דרשו אותם, ויתכן שאינם מעוניינים בהם. מצד שני, מערכת ערכיהם של אנשי המקצועות החופשיים מחייבת אותם לאידיאל ההגדרה העצמית. כך הם ניצבים בפני הבעיה של ישוב מערכת הערכים שלהם עם תפקידם כסוכני הפנקס החברתי.

ככל שאנו מרבים ללמוד אודות מקצועות חופשיים אנו מגיעים להכרה שבעיות אלה אינן מיוחדות לעבודה סוציאלית ולמקצועות חופשיים בעלי מעמד נמוך יותר אלא שהן הולכות ומתפשטות לכל תחום. לפי מפקד האוכלוסין של שנת 1970 - בארה"ב, כ-90% מכל המועסקים, ממין זכר, "מקצועיים, טכניים וכדומה" עבדו תמורת שכר ומשכורת בארגונים

פרטיים או ממשלתיים⁽³⁾. אפילו המקצועות החופשיים העצמאיים הקל-אסיים - רפואה ומשפטים - עבודתם המעשית נעשית יותר ויותר בתוך מסגרות ארגוניות. נכון גם לאמר, שבמקצועות אלה, מספר ניכר של חולים ולקוחות אינם בוחרים מרצונם בשירות, אלא מקבלים אותו מאנשי המקצוע מטעמם של אחרים - הורים, אפוטרופוסים, קבוצות מתנדבים, או הסמכות החוקית של המדינה.

אף על פי כן, אמת הדבר כי קיים הבדל בין אנשי המקצועות החופשיים בתחום שירותי אנוש לבין אחרים, אם לא בסוג השירות, כי אז לפחות במידתו. ההבדל המכריע, לדעתי, מונח במידה שבה יש למקצוע שליטה על מערכת הארגונית שבה ניתן השירות, ולכן באופי העבודה המקצועית. אחד המאפיינים העיקריים של עבודה סוציאלית, בוודאי בארצות-הברית הוא שעובדים סוציאליים מקצועיים, מהווים מיעוט חשוב ברוב השירות-תים בהם הם פועלים. לרוע המזל, המחקר המקיף האחרון אודות כוח האדם בעבודה סוציאלית בארצות הברית נערך עוד לפני כעשרים שנה⁽⁴⁾ אולם המצב ששרר באותה עת בוודאי נכון, באופן כללי, גם עתה. אותו מחקר גילה כי קיים רק תחום אחד בו מהווים עובדים סוציאליים בעלי הכשרה מלאה קבוצה שלטת וזה תחום שירותי המשפחה והילד, אשר בו ממלאים תפקיד נכבד גופים התנדבותיים. שיעורים גבוהים של עובדים סוציאליים מקצועיים נמצאו גם בשירותי הבריאות והפסיכיאטריה. לעומת זאת, עובדים סוציאליים מקצועיים היוו פחות מחמישה אחוז מכל עובדי הסעד. כפי שאמרתי בסקירת החומר הנדון במקום אחר:

"פרט לתחומים מצומצמים ומוגבלים למדי, עובדים סוציאליים מקצועיים היו, אפוא, מישיניים במידה ניכרת לגבי מערכות שירותי המיון שהשליטה בהם פוליטית או למערכות מקצועיות הנתונות לשליטה רפואית"⁽⁵⁾.

תגובה שניה לעימות הקיים בין מערכות ארגוניות לבין ערכים מקצועיים היא דרך ההפעלה החברתית או רפורמה חברתית רדיקלית. זו היתה תגובה פופולארית בארצות הברית משך שנות השישים וחשים אותה בישראל כיום. לא אקח על עצמי את תפקיד האורח האמריקאי, אותו הצגתי כקאריקאטורה בראשית דברי, האומר כי לא תצליחו, ואף לא אציע להחזיק את מעילכם שעה שאתם רבים. על אף הפרסומת הגרועה בה זכתה מלחמתנו בעוני בארצות הברית, הרי חלקים ממנה אמנם הצליחו ואמצעים מסויימים של הפעלה חברתית היו יעילים. לעומת זאת, ברור כי קיים ערוב תחומים בין השרותים לבין הפוליטיקה שהביא לאכזבות ולתיסכולים. הלך הכולל מבחינה זו הוא, כנראה, שהשרותים החברתיים העבודה המקצועית הקשורה בהם עשויים למלא תפקיד, בתנאים מסויימים, בחיזוק העוצמה הפוליטית של קבוצות טעונות טיפוח, אולם לעולם לא יוכלו לבוא במקומו של התהליך הפוליטי עצמו. הדוגמא הברורה ביותר של תמורה פוליטית, בארצות-הברית, התרחשה בשכונות

הכושים, שם הפכה, מה שמכנים, השתתפות העניים בארגוני המלחמה בעוני לקרש קפיצה לארגון או לחיזוק אירגונים למען זכויות האזרח ולנטינות פוליטיים ברורים אחרים.

באותה תקופה נעשו נסיונות לחזור ולהגדיר את הפראקטיקה המקצועית, על-מנת לעצב מתודולוגיה שבאמצעותה יוכלו האנשים המקצועיים לסייע בהשגת תמורה חברתית בסיסית שמשמעה שינוי בחלקת מוצרים, שירותים, מעמד ועוצמה. מאמצים אלה לא הצליחו להשיג את היעדים המצופים. מרכזי שירות שכונתיים שאוישו בראשונה מתוך המחשבה שאנשי המקצוע ישלבו שירות אישי עם שליחות ארגונית, כרעו עד מהרה תחת כובד התביעות של אוכלוסיות השכונות לרבות סיוע ספציפי כדי לפתור את בעיותיהם האישיות. לא נראתה דרך, ואף לא היתה לכך הצדקה מוסרית, לנסות ולהביא לאינדוקטרינאציה של פונים המבקשים סיוע אישי, ולהציע להם כי במקום זאת יקדישו את מירצם לפיתרון בסיסיים יותר של בעיות חברתיות. באשר לצד הארגון הקהילתי, לא היה לעובדי המקצוע - כמקצועיים - מה להציע לתהליך הפוליטי, אלא בעקיפין, תוך כדי שהם סיעו להביא למעורבות תושבים בתוכניות שירות שהיו עשויות לשמש כ"מגשרי אימוץ" לצורות חדשות של השתתפות בקהילה ובחברה, או כמומחים, המדווחים למעצבי המדיניות הפוליטית אודות צרכים חברתיים.

בניתוחים שנערכו לאחר מעשה, לגבי המלחמה בעוני, ציינו מויניהן (Moynihan) ואחרים, כי המלחמה נכשלה, בעיקר בגלל העדר אסטרטגיה כוללת, משמע העדר מדיניות. בעשור השנים שחלף מאז, הועבר - בחוגים מקצועיים - הדגש מארגון שכונתי ועבודה קהילתית למדיניות לתכנון ולניהול בתחומים שונים של שירותי אנוש.

זהו, איפוא, דאגם שלישי להתמודדות עם היחס שבין ארגון לבין המקצוע החופשי, אין הכוונה להתחמק מן הדילמה, אלא להתמודד עימה: לקחת אחריות (או אולי עדיף לאמר לחפש אחריות) לשירותים עצמם, לניהול מדיניותם, לעיצובם, לביצועם וכן למתן שירות ישיר ללקוח-ה-אינדיבידואלי.

אין ברצוני להמעיש בערכן של הבעיות והקשיים הכרוכים בדרך זאת. עיצוב מדיניות בשירותים ציבוריים הוא, כפי שצויין, חלק מהתהליך המדיני ואינו תהליך מקצועי צרוף. האנשים המקצועיים, בבקשם אחריות רבה יותר לגבי ניהולם של שירותים ציבוריים, נחשפים לכל סוגי הלחצים הפוליטיים. סיכוני הכישלון הם גבוהים, אולם אין דרך שבה יכולים אנשי המקצועות החופשיים להשפיע על ניהולם של שירותי אנוש, אלא אם הם נכונים להתחייב לסיכונים כאלה.

אביא דוגמא קטנה העשויה להמחיש נקודה זאת: במדינת מסצ'וסטס, בה אני גר, דורש החוק לדווח לשלטונות הרווחה על כל מקרה-ההת-עללות בילדים. מאז נתקבל חוק זה, הוצפו הרשויות הציבוריות במספר דיווחים הולך וגדל. במסצ'וסטס יש גם מספר גופי מתנדבים, להם רקע ממושך של מקצועיות ורמת עבודה גבוהה. עם גבור הלחצים על הרשויות הציבוריות הועברו מקרים רבים לטיפולם של גופים פרטיים. אולם, במקרים רבים מוגבלת עבודתם של גופים פרטיים בעלי רמה מקצועית גבוהה יותר ליעוץ לילדים ולמשפחות, ואינם מטפלים במקרים הדורשים פעולת בתי משפט והפנייה למוסדות מחוץ לבית. עתה משתנה המצב. יש פרויקט הדגמתי שבמסגרתו הציבה מרפאה פסיכיאטרית פרטית, צוותות של עובדים מקצועיים, בלשכת הסעד הציבורית, על מנת שיקחו חלק בכל שלבי העבודה בתחום של ההתעללות בילדים ושל רווחת הילד. אולם הדפוס ההיסטורי שתיארתי לעיל היווה השתקפות של ההפרדה שהיתה קיימת בין העדפות "מקצועיות" לבין האחריות החברתית הרחבה של שירותי אנוש.

ניתן להצדיק את תביעותיהן של התאגדויות מקצועיות למתן תעודות ורישוי, להגנה על המעמד המקצועי של העובדים ברווחת הציבור רק אם העובדים המקצועיים יהיו מוכנים למלא את תפקידיהם של שירותים אלה, ולספק מנהיגות כדי לקדם את שיפורם. דבר זה דורש כי האנשים המקצועיים והמקצוע בכללותו, יאמצו לעצמם תפיסה ברורה לגבי כיוון המדיניות לפיה יש להתקדם, ובדבר העבודה המעשית שיש לבצע. בהיס-טוריה של הסיוע הציבורי, קיים מרחק כה רב בין השירותים לבין המקצוע, עד כי תרומתו של המקצוע היתה זעומה משך עשרות בשנים.

עם הפרדת שירותים סוציאליים טיפוליים מתשלומים כספיים בתחום הרווחה הציבורית - תהליך שהושלם בארצות-הברית ושהינו בשלב מתקדם בישראל - הוצב אתגר מחדש ונוצרה הזדמנות לחזור ולהגדיר הן את יעדי המדיניות והן את התוכן המקצועי של שירותים אלה. בעבר הסתמכו יתר על המידה על הצהרות כלליות בדבר יעדים, כמו "שיפור איכות החיים" או "תיפקוד חברתי". קידמה מחייבת ניסוח הגדרות ספציפיות ושימויות יותר, שבהן יעוצבו קשרים ברורים והדוקים יותר בין הבעיות החברתיות שאיש המקצוע מנסה לפתור, לבין המתודולוגיה הננקטת.

כיוונים לעבודה המעשית בעתיד

השלב שאנו נמצאים בו, בדיון זה, מודגם כהלכה בגיליון מיוחד של כתב העת המקצועי האמריקאי "עבודה סוציאלית", שראה אור בספטמבר 1977, ואשר דן במסגרות התפיסתיות של העבודה המעשית⁽⁷⁾. מקובץ מאמרים מעניין זה, ברור כי לא תוכל להיות מסגרת יחידה לעבודה

הסוציאלית המעשית, זאת לאור מיגוון הבעיות, מסגרות ומטלות בהם מעורבים עובדים סוציאליים. הדבר נכון, במידה גוברת, גם לגבי מקצועות אחרים, ואינו בהכרח סיבה לדאגה. יש מספר תחומים, במיוחד בתחום היעוץ ליחידים ולמשפחות לגבי בעיותיהם האישיות, בהם נוטים אנשי מקצוע שונים למלא תפקידים דומים ביותר, בעלי בסיס תאורטי משותף. לא ניתן לשרת יעד חברתי משמעותי בתחומים מעין אלה, באמצעות מאמצים לקיים יחודיותה של דיסציפלינה מקצועית מסוימת, כל עוד העבודה נעשית, במסגרת מצב הידע הנוכחי.

אולם אותו גליון "עבודה סוציאלית" אכן הצביע, במאמרים אחדים, ובמיוחד במאמרו של רוברט מוריס "טיפול לעומת דאגה לבני אדם", על מספר תחומים של בעיות חברתיות, המהווים, יותר מאחרים, תחום התמחות מסורתי של עבודה סוציאלית ודורשים חידוש ושינוי במחויבות ובפירושו מושגי⁸.

אין בכוונת הרצאתי ואין זה בתחום יכולתי לעסוק בשאלות של המשגה, יחד עם זאת בכוונתי לזהות יסודות אחדים. אחת מנקודות המוצא היא להכיר בכך כי לעבודה סוציאלית היה, מאז ומתמיד, תפקיד מיוחד בכל הנוגע לבודדים ולקבוצות באוכלוסייה אשר - מסיבות שונות - מוהנחים ע"י המוסדות המרכזיים של החברה, או שאינם מסוגלים לקבל את חלקם הראוי בשירותים שמספקים מוסדות אלה. אחד מתחומי האחריות של עבודה סוציאלית היה להביא להתחלקות שיויונית יותר של ההטבות שמספקת החברה. ניתן להשיג זאת רק באורח חלקי באמצעות התערבות מקצועית, שכן חלוקות עיקריות נקבעות על-ידי החלטות פוליטיות וכלכליות בסיסיות, שהן מעבר לתחומי העבודה המעשית המקצועית. אולם ניתן להשפיע על היבטים מסוימים של חלוקת ההטבות ע"י, סיוע לאנשים אלה - שנשארו מחוץ למעגל המקבלים - להגיע למשאבים שקיימים.

כיוון אחר הוא להכיר בעובדה, הלא נוחה, כי בשירותי אנוש אנו מת-מודדים, במידה מרובה, בבעיות כרוניות. הנסיון להביא לסגירת בתי החולים לחולי נפש היה מאכזב, מכיוון שלא לקח בחשבון את מידת הדאגה והטיפול שידרשו עדיין בקהילה עבור אנשים רבים, שאין צורך לאשפוזם במוסד, אך הזקוקים לצורות טיפול אלטרנטיביות, לפחות לטרוגין. אין תרופה לזיקנה, אם כי קיימים הבדלים ניכרים בין קשישים מבחינת יכולתם לתפקד באופן עצמאי. אחד מהגורמים לשוני הינו קיומן של מערכות תמיכה בקהילה. פשיעה ועבריינות גם הן בעיות כרוניות להן אין עדיין מרפא, אך קיימות דרכים אלטרנטיביות לטיפול בבעיות העשויות לשפר או להרע את המצב.

שירותי האנוש, בחלקם הניכר, הם אמצעים להתמודדות עם בעיות של תלות שעבורם, לא קיימים בטווח השג פתרונות או תרופות מוגדרים. עם זאת עשויים להיות הבדלים ניכרים, הן מבחינת האנשים המושפעים ישירות והן מבחינת החברה ככלל, מבחינת הדרך של סיפוק צרכים אלה. האחריות המקצועית בתחום זה היא בניתוח נאות של הבעיות, חקירת מאפייניהן ומימדיהן, זיהוי ואיתור המשאבים הדרושים ומציאת דרכים לסיפוקם. משמע, ליטול אחריות לכל שלבי התהליך, החל מעיצוב המדיניות וכלה בתוכן השירות הישיר הניתן. יש לעשות זאת בדרך אשר יותר משהיא פוגעת, היא מחזקת את כושרם של הפרטים הפונים ושל מערכות תמיכה טבעיות להתמודד עם בעיות מעין אלה.

לא אוכל לסיים דיון זה בלא הערה קצרה על יעילות ואחריות, למרות שאני מהסס לגעת בנושא כה נרחב במסגרת הערת סוגריים. אי אפשר להתעלם כליל מהנושא, מכיוון, שמוזה שנים, נאמר כי העבודה הסוצי-אלית לא תוכל לקבל את המעמד המקצועי אליו היא שואפת עד שתוכל להוכיח את יעילות עבודתה. ברור כי בהיותי פרופסור באוניברסיטה אהיה האחראי שיתען נגד מחקרים ובמיוחד נגד מענקי מחקר. על כל מקצוע, ואף על מקצוע למחצה, מוטלת החובה להבהיר את עבודתו המעשית, להרחיב את הידע עליו מתבססת עבודה זו, ולהמשיך בבחינת תוצאות ובבדיקתן. אולם אני מסופק אם הערכה היא אכן בעלת חשיבות מכרעת בקביעת הבדלים בין מקצועות ושטחי הפעולה שלהם. כידוע לנו קיים מספר רב של כשלונות ברפואה. בתחום המשפט, כפי שציין ויליאם גוד (Goode), כל מקרה בו זוכה עורך דין מסוים משמעו הפסד לאחר⁹. פירוש הדבר כי 50% מכל המקרים המשפטיים, בהם יש התמו-דות בין שני צדדים, מסתיימים בכשלון. עורך דין פלוני עשוי להגיע, כמובן, לתוצאות ממוצעות טובות יותר, ממש כעובדים סוציאליים אלו או אחרים. המקצועות שונים זה מזה לא בשל השיעור הכולל של הצלחה או כישלון אלא הקושי רב יותר במדידת ההצלחה. אולם, ההבדל הניכר ביותר הוא כי לבני אדם - המוצאים עצמם במצבים מסויימים - ברור שהם זקוקים לרופא או לעורך דין לטיפול בבעיותיהם. כפי שטענו לעיל, אחת הסיבות לכך שתפקידו של העובד הסוציאלי הינו כה דו-משמעי הוא העדר קשרים ברורים בין הבעיה, מערכת שירות המסוגלת להתמודד עמה בבירור (לאו דווקא לפתור אותה, אולם לטפל בה) לבין איש המקצוע. אם העובד המקצועי יצליח להגיע לאחריות מפורשת יותר למערכות השירות, אין ספק כי הוא יהיה חשוף ואחראי יותר, אולם יהיה גם, כך מקוים, יעיל יותר.

לסיים, הערה קצרה בנושא החינוך לקראת עבודה מעשית. מבחינה היסטורית צעד חשוב בהפיכת כל משלח יד למקצוע חופשי היה המעבר משלב של לימוד כשוליה להכשרה פורמאלית ולבסוף לאוניברסיטאות. העבודה הסוציאלית חדשה היא בתהליך זה, אף כי אינה כה חדשה

כעיסוקים אחרים בתחום שירותי אנוש. באוניברסיטאות רבות בארצות-הברית, בתי ספר או פקולטות לעבודה סוציאלית סובלים עדיין מכך שאין מקבלים אותם כשווי ערך, ומתייחסים אליהם כאל אזרחים מדרגה שניה. אולם עבודה סוציאלית אינה המקצוע היחיד החייב להתקיים במתח - יש לקוות כי זהו מתח יצירתי - בין האוניברסיטה לבין ה"שדה". בית ספר לעבודה סוציאלית, כחלק מהאוניברסיטה, אם ברצונו להתקיים, חייב להקדיש תשומת לב רבה למחקר בעוד שהוא מנסה גם לעמוד בדרישות השוטפות של השדה לצורך בעובדים מקצועיים המסוגלים לצאת אל העולם ולעשות בו משהו בר-תועלת.

מן הראוי לציין כי מתח זה קיים אף במקצועות החופשיים ה"ממשיים", או מקצועיים במלוא מובן המילה - רפואה ומשפטים. בשנות השישים החלו בתי הספר לרפואה ולמשפטים להיות מודעים לעובדה כי הם התרחקו מרחק רב מהעבודה המעשית. מספר בתי ספר לרפואה, יוקרתיים עד מאד, התקדמו לעבר נטילת אחריות רבה יותר לארגון שירותי הרפואה באמצעות מרפאות שכונתיות או ארגונים לשמירת הבריאות, וזאת על אף התנגדות עזה של אחדים מהמורים לרפואה שכיחנו בהם. בתי ספר למשפטים החלו להנהיג התמחות קלינית בנוסף ללימוד מקרים.

החינוך בתחום עבודה סוציאלית הסתמך, מאז ומתמיד, על עבודת השדה כחלק עיקרי של ההכשרה, ועל כן לא דרוש לו לימוד נוסף בתחום זה. אולם מטלתו היא להגיע לשותפות יצירתית יותר בין עבודתו העיונית לבין בסיסו המעשי. הפקולטות או בתי הספר לעבודה סוציאלית מאבדים מגע עם העבודה המעשית בגלל הנטייה למנות מרצים צעירים אשר נסיונם, אם בכלל, מועט ממש כפי שנוהגים בתי הספר למשפטים. העבודה הנעשית בבתי הספר בתחום המדיניות הסוציאלית מתקשה לפלס לעצמה דרך אל השירותים המבצעים. עבודת השדה בבתי הספר החלה להתנתק משאר חלקי תוכנית הלימודים ובמיוחד מתחום המדיניות אם אמנם בעתיד כיוון העבודה המעשית יהיה, כפי שהצעת, בנטילת אחריות רחבה יותר לשירותים החברתיים, אזי מוטלת על בתי הספר האחריות לספק את המעבדות שבהן ניתן לבחון תהליך זה. מספר בתי ספר וסוכנויות אחרות, בארצות הברית, פעלו במשותף ביצירת מרכזי הכשרה בשדה. יש להרחיב את פיתוחם של מרכזים כאלה, כך שיכללו לא רק עבודה מעשית ישירה, אלא גם פיתוח מדיניות ומחקר.

ארני פינס היה מנהיג בנסותו להביא לשיתוף פעולה יצירתי בין החינוך לבין העבודה המעשית. כציון דרך שימשה לו אותה מסורת דגולה, שהיתה כה משמעותית בעיניו, והמיטיבה להנחות את כולנו. הוא לא סיים את המלאכה אך התמיד בה. יהא זיכרו ברוך.